

منظر «بافت» و «متن» در تحلیل انتقادی گفتمان قدرت در قرآن کریم: رویکرد ون دایک

مهین ناز میردهقان^۱، رقیه رحمانی پور^۲

۱- دانشیار زبان شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، M_Mirdehghan@sbu.ac.ir

۲- کارشناس ارشد زبان شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، yrahmanpoor@yahoo.com

چکیده

قرآن کریم آخرین کتاب آسمانی است و برای هدایت نوع بشر و همه اعصار و ملل فرستاده شده است، لذا منطق حکم می‌کند که خداوند حکیم و توانا زبانی را به کار گرفته باشد که قابل فهم برای تمام انسان‌هایی باشد که قرار است مورد هدایت واقع شوند. این پژوهش با هدف تحلیل گفتمان قدرت در قرآن کریم از منظر بافت و متن با استفاده از تحلیل گفتمان انتقادی (رویکرد ون-دایک) انجام گرفت. تحلیل گفتمان انتقادی به تحلیل روابط ساختاری آشکار و پنهان سلطه، تبعیض نژادی، قدرت و کنترل و تجلی آنها در زبان علاقه مند است (ون دایک، ۲۰۰۲). بر همین اساس اکثر تحلیلگران گفتمان انتقادی بر این موضوع که «زبان وسیله سلطه و نیروی اجتماعی است و در خدمت مشروعیت بخشی به روابط قدرت سازماندهی شده است» تأیید می‌کنند (وداک، ۱۹۹۵). ون دایک در انجام تحلیل گفتمان انتقادی اصول و رهنمودهای عملی عرضه می‌کند و معتقد است روش اختصاصی و مکتب و یا رویکرد خاصی ندارد. او بر اساس گرایش خود، برای روشی که در تحلیل گفتمان انتقادی به کار می‌گیرد، برچسب تحلیل گفتمان

شناختی- اجتماعی را بر می‌گزینند (ون دایک، ۲۰۰۱؛ ون دایک، ۲۰۰۲). به باور ون دایک (۲۰۰۲) تحلیل گفتمان انتقادی کارآمد باید درک درستی از ماهیت قدرت و سلطه اجتماعی داشته باشد. فقط در این صورت است که می‌توان تصویری در مورد چگونگی سهمیم بودن گفتمان در بازتولید قدرت و سلطه عرضه کرد.

در این پژوهش از رویکرد وندایک برای تحلیل گفتمان قرآن استفاده شد. ون دایک در تحلیل هایش گفتمان را از دو منظر بافت و متن مورد بررسی قرار می‌دهد. بافت شامل شاخص‌هایی از قبیل دسترسی، محیط و مشارکین و متن نیز شامل شاخص‌هایی از قبیل کنش‌های گفتاری، صنایع بیانی، سبک و معنی شناسی می‌باشد (ایزدی و همکاران، ۱۳۸۷).

روش شناسی پژوهش

روش پژوهش توصیفی از نوع تحلیل محتوا می‌باشد. این پژوهش پیکره بنیاد بوده و پیکره مورد بررسی قرآن کریم می‌باشد. کل آیات قرآن کریم به عنوان جامعه آماری مورد بررسی قرار گرفت و آیه‌هایی که نمایانگر قدرت خداوند در قرآن کریم بودند توسط محقق استخراج شده و به عنوان نمونه استفاده شد. در مجموع تعداد ۵۰ آیه برای تحلیل استفاده شد. برای بررسی معنی شناسی یک آیه (الانعام، ۹۱)، کنش‌های گفتاری تعداد ۲۵ آیه و صنایع بیانی تعداد ۲۴ آیه مورد تحلیل قرار گرفت.

یافته‌ها

نتایج تجزیه و تحلیل آیات منتخب بر اساس دیدگاه ون دایک نشان داد که خداوند دسترسی ویژه به سبکی دارد که مخصوص خود اوست و این دسترسی را از علم و قدرت خود به دست می‌آورد. خداوند به خاطر قادر بودن، خالق بودن، یکتا بودن، جاودانه بودن و... در مکانی قرار می‌گیرد که نسبت به مخاطبان گفتمان از قدرت فوق بشری برخوردار است. این ویژگی‌ها، گفتمان قرآن را متفاوت از گفتمان‌های بشری می‌کند.

از لحاظ محیط و مشارکین نیز قرآن در محیط شبه جزیره عربستان و خطاب به مردم

عربستان در زمان نزول، به طور خاص، و خطاب به همه انسان ها، به طور عام، نازل شده است. درباره‌ی معنای کلام خدا نیز تحلیل‌ها نشان داد که معنای سوره‌ها و آیات قرآن دارای چند چهره و چند بعد است بنابراین، یک آیه جنبه‌های متعدد و گوناگون اعتقادی، اخلاقی، اجتماعی، فردی و غیره را دربر دارد. این سبک خاص ساختاری قرآن، آثار زبانی و معنایی ویژه‌ای دارد که برخی از مفسران آن را به عنوان ویژگی زبان قرآن یاد کرده‌اند.

کنش‌های گفتاری فراوانی از جمله ترساندن، تشویق، تعظیم (بزرگداشت)، نفی کردن، انکار، پرسش کردن، امر کردن، ارشاد کردن، تهدید کردن، و... در قرآن مشاهده شد.

صنایع بیانی متعددی نیز از جمله ایجاز، اطناب، استعاره، خیال‌انگیزی، مراعات نظیر و جناس در این تحلیل از متن قرآن اتخاذ شد.

نتیجه‌گیری

رابطه‌ی قدرت خدا و دسترسی اش به گفتمان ارتباطی دوسویه است. دسترسی خدا به گفتمان از قدرت او ناشی می‌شود و برعکس. به این معنی که خداوند از قدرتش استفاده می‌کند تا با کمک سخنانش اذهان انسان‌ها را تحت کنترل خود درآورد و از سوی دیگر با استفاده از گفتمان‌ش و در لابه‌لای سخنانش از قدرت خود سخن گفته و آن را به انسان‌ها ثابت می‌کند. دسترسی خاص خدا به گفتمان احتمالاً به این دلیل است که خداوند در مقام آفریدگار قدرتمند و جاودانه، گفتمان‌ش خطاب به انسان است که در مقابل او ناتوان و ضعیف است. به طور کلی؛

- قدرت خدای سبحان از صفات جمال یعنی از صفات حقیقی او است. و از آنجا که انسان نسبت به خداوند از صفات حقیقی چندانی برخوردار نیست، گفتمان خداوند ویژگی خاصی به خود می‌گیرد که متفاوت از گفتمان‌های بشری است.
- اقتدار و قدرت کلام به اشکال و در مراحل گوناگون آشکار می‌شود و بسیار عمیق‌تر و گسترده‌تر از آن چیزی است که دانش موجود بدان می‌پردازد و درک گفتمان قرآن نیز که کلام الهی است، به سادگی قابل درک و فهم نیست.